

Hadis Tarihindeki Anlamı ve Kullanımı Bakımından Yedi Hâfız Kavramı ve Dönemi

“The concept and the Era of Seven
Retentive with Regards to its Sig-
nificance and Usage within the
History of Hadith”

Ayşe Esra ŞAHYAR*

Abstract: Ibn al Salâh tackles the Rawi in five categories, the first being the Ashâb al Nabi and the last the Rawi of his time. In the category correspondent to 4th and 5th centuries AH, he mentions seven Huffâz. According to Ibn al Salâh, the Seven Retentive is those with the most notable works and those who are academically benefited from the most. This approach of Ibn al Salâh is adopted by subsequent specialists of Usûl al-Hadîth as well. A contemporary specialist of history of Hadîth, İzmirli İsmail Hakki, speaks of the era in which these seven retentive lived as the Era of Seven retentive when dividing the history of Hadîth into eras. Indeed it can be observed that the works of the seven retentive include many initiatives of different genres of the literature of Hadîth and that these works are referred to remarkably often in the works in the field of Hadîth of the following centuries. Therefore, it can be concluded that the concept of Seven retentive is influential enough for the era to be named after, and the denotation of the 4th and 5th centuries AH as such would provide a better grasp of the time, as it is the case for the concept of Six Compilers of Hadîth

Citation: Ayşe Esra ŞAHYAR, “The concept and the era of Seven Retentive with regards to its significance and usage within the history of hadith”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XI/1, 2013, pp. 27-51.

Key words: History of hadîth, hadîth literature, Seven retentive

Giriş

Hadis tarihi çalışmaları, dîni ilimlerin eleştirel bir gözle değerlendirilmesi, hatta tarihi bir olgudan ibaret görülmesi yaklaşımının bir uzantısı olarak hadis alanında kendini gösteren, çağdaşlaşma dönemine özgü çalışmalar olarak tanımlanmıştır.¹ Terimin oryantalist anlamda kullanımı haklı olarak bu çağırışımı yapmış olsa da bugün hadis ilimleri ile ilgilenen herkesin hadis ilminin dünden bugüne geçirdiği evreleri, gelişim sürecini, parlak ve durağan dönemlerini, birbirini etkileyen şahıs ve ekolleri, literatürünü, kronolojik bir seyrirde

* Yard. Doç. Dr. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, İSTANBUL, asahyar@hotmail.com

¹ İzmirli İsmail Hakki, *Hadis Tarihi*, (Nşr. İbrahim Hatiboğlu), İstanbul, 2002, s. 20, (Neşredeninin notu).

anlamak isteyeceği âşikârdır. Nitekim hadis edebiyatı tarihine göz attığımızda “râviler tarihi” gibi bir alan görebiliriz, ilimler tasnifi içinde hadis kaynakları sınıflandırması ile karşılaşabiliriz. “Tabakat” ilminin, hadis ilminin oldukça önemli bir yan branşı olarak her zaman mevcudiyetini koruduğunu görürüz. Neredeyse belli başlı her hadisçi aynı zamanda rical ve tarih ilmi ile ilgilenmiştir. Ancak bugün anladığımız modern anlamda hadis ilminin geçirdiği evreleri kronolojik ve literal bir çerçevede, sistematik bir üslupla ele alan bir çalışma, klasik telif geleneğimizde mevcut değildir. Bununla birlikte gerek tabakat eserleri gerekse hadis ilimlerine dair telif edilen eserler, hadis tarihini birçok yönden anlayıp değerlendirmemize imkân sağlayacak çok sayıda bilgi ve yorum içermektedir.

Hadis tarihi telifinde belki de en önemli husus, hadis tarihini hangi sınırları esas alarak dönemlere ayıracağımızdır. Müelliflerin bu alanda sınırları ve adlandırması üzerinde neredeyse ittifak ettikleri başlıca dönem “*Kütüb-i sitte*” dönemidir. Zira “altı imam” ve “altı kitap” hicrî altıncı asırdan itibaren literatüre girmiş, kabul görmüş terimler olup aynı zamanda kendilerinden sonraki hadis çalışmalarının başlıca belirleyici ve etkileyici kaynağı konumundadırlar. Öte yandan hadis edebiyatının altın çağını yansıtmaktadırlar. Bu noktada durup şöyle bir soru sorma ihtiyacı doğmaktadır: Hicri üçüncü asrın tipik özelliklerini kısaca anlatan “*Kütüb-i sitte* dönemi” ıstılahı gibi, herhangi bir dönemin temel özelliklerini yansıtan bir başka ortak hadis tarihi ıstılahından söz etmek mümkün müdür? Bu çerçevede hadis kaynaklarında bulabileceğimiz, üzerinde fikir birliği sağlanmış bir kavram var mıdır? Bu tarz bir kavram ile hadis tarihinin bir dönemini anlamak ve anlatmak söz konusu olabilir mi? Modern bir hadis tarihi çalışmasında, klasik literatürde yer alan bir ıstılahı, hadis tarihinde bir dönemin adı olarak ele alabilir miyiz?

İşte bu sorulara cevap olabileceğini varsaydığımız ıstılah “yedi hâfız” kavramıdır. Hadis ilimlerine dair eser telif eden bir çok müellif kronolojik bir çerçevede, literatür üzerindeki etkilerini dikkate alarak sözkonusu terimi kullanmışlardır. Hicri dördüncü ve beşinci asırlarda yaşamış, aralarında hoca-talebe münasebeti olan yedi hadis hâfızını aynı çatı altında toplayan bu terim, hadis tarihi çalışmalarında, bu asırlara isim olabilecek özelliklere sahip gözükmemektedir.

I. Hadis İlimlerine Dair İlk Eserlerde Kronoloji Bilgisi ve Yedi Hâfız Kavramı

Hadis ilimlerine dair yazdığı *Mukaddime* ile adeta bir dönüm noktası olan İbnu’s-Salâh (ö. 643/1245) ve sonrası hadis usûlü eserlerinde ele alınan konulardan biri de tevârihu’r-ruvat bilgisidir. Tevârihu’r-ruvat bilgisini hadis ilminin konularından biri olarak ele alıp değerlendiren usûl yazarları bu alanı kısaca “vefeyât bilgisi” diye adlandırıp “sahabenin, muhaddislerin ve âlimlerin

doğum, vefat tarihleri ve yaşları bilgisi” olarak tarif etmişler, cerh ve ta’dil konularını tevârih alanı dışında tutmak gerektiğini ifade etmişlerdir.² Bu yönüyle aslında usûl eserlerinde tevârihu’r-ruvat başlığıyla değerlendirilen bilgiler, bir bakıma bugün “hadis tarihi” olarak adlandırılan çalışma alanının zeminini oluşturmaktadır.

Hadisçiler vefeyât bilgisini ilk dönemlerde özellikle mevzû haberlerin ve yalancı râvilerin tespitinde çokça kullanmışlardır. Hatta bu hususta Süfyan es-Sevrî’ye (ö. 160/776) atfedilen “râviler yalana başvurunca biz de onlara karşı tarih bilgisini kullandık” sözü oldukça meşhurdur.³ Ancak zaman içinde vefeyât bilgisi uydurma haberle, makbul haberi ayırt etmenin bilgisi olmanın ötesinde hadis edebiyatını, hadis ilminin geçirdiği evreleri ve hadisçileri tanımının bir yolu olarak önem kazanmaya başlamıştır.

Endülüslü muhaddis Muhammed b. Fütûh el-Humeydî (ö. 488/1095) vefeyât bilgisinin, ilel ve mu’telif-muhtelif bilgisi ile birlikte öncelikle ihtimam gösterilmesi gereken üç ilim dalından biri olduğunu ifade etmiştir. Bu üç ilim dalından ilel ilmi, *Sahîh*-sakim ayrımını yapabilmek itibarıyla önemli iken, mu’telif-muhtelif bilgisi râvileri birbirinden ayırabilmek açısından ehemmiyet arz eder. Vefeyât bilgisi ise yaşadıkları dönem bakımından hadisçileri bilmek/tanımak olacaktır.⁴

İbnu’s-Salâh ve sonrası hadis usûlü müellifleri, vefeyât ya da bir diğer adıyla tevârihu’r-ruvat bilgisini dönemlere ayırmak suretiyle tasnif etmişlerdir. Bu sınıflandırmada birinci dönem Resulullah ve aşere-i mübeşşerenin vefeyâtıdır. Bu dönemi hem cahiliyede hem İslam döneminde yaşayan muammerûn bilgisi izler. Üçüncü evrede mezhep imamları, dördüncü evrede Kütüb-i hamse ya da *Kütüb-i sitte* müellifleri yer alır. Beşinci evre ise “yedi hâfız” dönemidir.⁵ Aslında bu sınıflandırma ile usûlcüler hem başlıca şahsiyetleri vefat tarihleri iti-

² Bk. İbnu’s-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman, *Mukaddime fi ulûmi’l-hadis* (thk. Nuruddin Itr), Beyrut 1406/1986, s. 215; el-Ebnâsi, İbrahim b. Musa, *eş-Şezâ el-feyyâh min ulûmi İbni’s-Salâh* (thk. Salâh Fethi Helal), I-II, Mektebetü’r-Rüşd, 1418/1998, s. 713; Irâkî, Ebu’l-Fadl Zeynuddin Abdurrahman b. el-Hüseyn, *et-Takyid ve’l-izâh şerhu Mukaddimeti İbni’s-Salâh* (thk. Abdurrahman Muhammed Osman), 1389/1969, s. 432.

³ İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, s. 216; İbn Kesir, Ebu’l-Fida İsmail b. Ömer, *İhtisârü Ulûmi’l-hadis* (thk. Ahmed Muhammed Şakir), Beyrut 1408, s. 176; Ebnâsi, Şezâ, s. 713.

⁴ İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, s. 216.

⁵ Bk. İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, s. 216-218; Nevevî, *et-Takrib ve’t-teysir li ma’rifeti süneni’l-beşiri’ne-nezir fi usûli’l-hadis* (thk. Muhammed Osman el-Hışt), Beyrut 1405/1985, s. 117-119; İbn Cemâ’a, Bedruddin Muhammed b. İbrahim el-Kinânî, *el-Menhelu’r-revi fi muhtasari Ulûmi’l-hadis* (thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan), Dimaşk 1406, s. 141-144; İbn Kesir, *İhtisaru Ulûmi’l-hadis*, s. 176-179; Ebnâsi, Şezâ, II, 713-718; İbnu’l-Mulakkın, Sirâcuddin Ebû Hafs, *el-Mukni’ fi ulûmi’l-hadis* (thk. Abdullah b. Yusuf el-Cudey’), I-II, Suûdiyye, 1413, II, 644-656; Irâkî, *et-Takyid*, s. 432-439; Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tedribu’r-râvi fi Şerhi Takribi’n-Nevevî* (thk. Abdülvehhab Abdüllatif), I-II, Beyrut 1409/1988, II, 352-367.

barıyla sıralamış hem de bir hadis tarihi kronolojisi vermiş olmaktadırlar. Böylece hadis tarihinin altın çağı addedilen *Kütüb-i sitte* dönemi “mezhep imam-ları” devrinden sonra, yedi hâfız devrinden öncedir. Bir diğer deyişle “yedi hâfız” devri “altı imam” devrini izleyen bir süreçtir. Bu dönem, hadis ilminin altın çağını yaşamasının akabinde hadis ilminde yaşanan gelişmeleri anlayabilmek bakımından önem arz etmektedir.

Usûl müelliflerinin söz konusu tasnifinin, modern anlamda bir hadis tarihi yazıcılığı olduğunu ifade edemeyiz. Nitekim *Târîh-i hadis* adlı çalışmasıyla bilinen İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1365/1946), hadis tarihinin ilk defa kendisi tarafından tedvin edildiğini ifade etmekten kaçınmamıştır.⁶ Öte yandan İzmirli, kendisi de telif ettiği hadis tarihinde, hadis ilminin geçirdiği evreleri sekiz dönem halinde ele almış, “sahabe dönemi, tabiûn dönemi, etbau't-tabiîn dönemi ve hicri 300 senesine kadar devam eden dördüncü dönemden sonra” beşinci dönem olarak “huffâz-ı seb'a” döneminden söz etmiştir.⁷ Dolayısıyla, hadis ilimlerine dair eser telif eden İbnu's-Salâh ve sonrası ilim adamlarının vefeyât bilgisi yahut tevârîhu'rûvât bilgisi kapsamında ele aldıkları sınıflandırma, çağdaşlaşma dönemi hadis tarihi yazım çalışmalarına da kaynaklık etmiş gözük-mektedir. Bu itibarla bu tasnif, bir hadis tarihi sınıflandırması, yedi hâfız kavramı da bir hadis tarihi ıstılahı kabul edilebilir.

İbnu's-Salâh hadis tarihini dönemlere ayırarak vefeyât bilgisini zikrederken beşinci kademede söz konusu yedi hâfızdan şöyle söz etmektedir:

“Kendi dönemlerinde kıymetli eserler veren, asrımızda da eserlerinden çokça istifade edilen yedi hâfız şunlardır:

Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer ed-Dârekutnî el-Bağdâdî: 385 senesi Zilkâde ayında Bağdad'da vefat etmiştir. Doğumu ise 306 senesi Zilkâde ayıdır.

el-Hâkim Ebû Abdullah b. el-Beyyi' en-Nîsâbûrî: 405 senesi Safer ayında Nîsâbur şehrinde vefat etmiştir. Bu şehirde 321 senesinin Rebiulevvel ayında doğmuştur.

Ebû Muhammed Abdülğani b. Saîd el-Ezdî: Mısır Hâfızı olan bu kişi 332 yılı Zilkâde ayında doğmuş, 409 yılının Safer ayında Mısır'da vefat etmiştir.

Hâfız Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdullah el-İsbahâni: 334 yılında doğmuş, İsbahan'da 430 yılının Safer ayında vefat etmiştir.”

İbnu's-Salâh yedi hâfızdan bu dört ismi zikrettikten sonra bir sonraki tabakadan olduklarını belirttiği üç hâfızın daha isimlerini saymıştır:

“Ve bir sonraki tabakadan olmak üzere,

⁶ İzmirli İsmail Hakkı, *Hadis Tarihi* (Tenkitli neşir: İbrahim Hatiboğlu), İstanbul, 2002, s. 21.

⁷ İzmirli İsmail Hakkı, *Hadis Tarihi*, s. 283.

Mağrib ehlinin hâfızı Ebû Ömer b. Abdülber en-Nemerî: 368 senesi Rebiulevvel ayında doğdu, 463 yılının Rebiulevvel ayında Endülüs şehirlerinden biri olan Şatıba'da vefat etti.

Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî: 384 yılında doğdu, 458 yılının Cemaziyelevvel ayında Nisâbur şehrinde vefat etti. Nâşy Beyhak'a taşınarak orada defnedildi.

Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî: 392 yılının Cemaziyelâhir ayında doğdu. 463 yılının Zilhicce ayında Bağdad'da vefat etti.”⁸

İbnu's-Salâh'ın tarih ve vefeyât ile ilgili bu tasnifi, kendisinden sonra Nevevî (ö. 676/1277), İbn Cemâ'a (ö. 733/1332), İbn Kesir (ö. 774/1372), Ebnâsî (ö. 802/1399), İbnu'l-Mulakkın (ö. 804/1401), Irâkî (ö. 806/1403), Suyûtî (ö. 911/1505) tarafından da benimsenmiş, bu müellifler İbnu's-Salâh'ın tasnifini aynıysıla eserlerinde tekrar etmişlerdir. Keza “yedi hâfız” ıstılahı bu eserlerde de yer almış, aynı isimler tüm bu usûlcüler tarafından “yedi hâfız” olarak zikredilmiştir.⁹ Bu durumda hadis edebiyatında genel kabul gören “altı imam” ıstılahının yanı sıra bir de “yedi hâfız” ıstılahının bulunduğu söylenebilir. Nitekim *Kütüb-i sitte* imamları hakkında “mutemed hadis kitaplarının musannifleri” tarifine yer verilirken yedi hadis hâfızı hakkında “en iyi tasnif yapanlar ve sonraki asırlarda kendilerinden en çok istifade edilenler” değerlendirilmesine gidilmiştir.¹⁰ Bu durumda buldukları döneme adlarını vermeleri bakımından yedi hadis hâfızının altı hadis imamı ile ortak noktası kendilerinden sonraki dönemlerin literatürüne tesir eden başlıca isimler olmalarıdır. Öte yandan bu isimlerin her birinin hadis ilminin farklı alanlarında söz sahibi olmuş şahsiyetler oldukları da söylenebilir. Bu özellikleri sebebiyle yaşadıkları asırları adıyla anılır olmuştur.

İbnu'l-Kayserânî olarak bilinen hadis hâfızı Muhammed b. Tahir el-Makdisî (ö. 507/1113), Mekke'li hocası Ebu'l-Kâsım Sa'd b. Ali ez-Zencânî'ye (ö. 471/1078) “Aynı dönemde yaşamış olan Darekutnî (ö. 385/995), Abdülğani el-Ezdî (ö. 409/1018), Ebu-Abdullah İbn Mende (ö. 395/1004) ve Hâkim en-Nisâbûr'den (ö. 405/1014) hangisinin daha hâfız olduğunu” sorunca ez-Zencânî şu cevabı vermiştir: “Bu kişilerden Darekutnî, ilel alanında; Abdülğani, neseb konusunda en bilgili olandır. İbn Mende ise, içlerinden en çok hadis bilendir. Hâkim'e gelince en güzel musanneflerin sahibidir.”¹¹

⁸ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 218.

⁹ Bk. Nevevî, *Takrib*, s. 119; İbn Cemâ'a, *Menhel*, s. 143-144; İbn Kesir, *İhtisar*, s. 241; Ebnâsî, *Şezâ*, II, 717; İbnu'l-Mulakkın, *Mukanna'*, II, 654, 655; Irâkî, *Takyid*, s. 439; Suyûtî, *Tedrib*, II, 364.

¹⁰ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, s. 218.

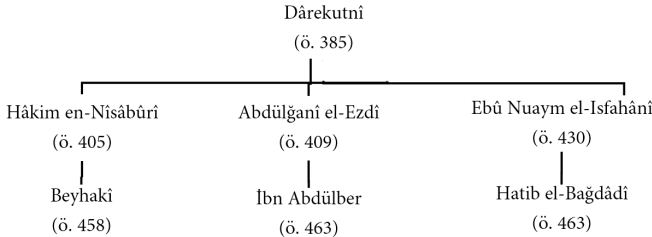
¹¹ Zehebi, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnaût vdğ.) Beyrut, 1405/1985, XVII, 174.

Makdisî'nin devrinin başlıca ilim adamları arasında zikrettiği bu dört ismin üçü, daha sonra yedi hadis hâfızı arasında zikredilecektir. Bu durum söz konusu şahsiyetlerin, yaşadıkları asrın hemen sonrasında, döneme damgasını vuran şahsiyetler olarak fark edildiklerini söylemek mümkündür. Zencânî'nin verdiği cevaba dikkat edildiğinde, her birinin farklı bir sahada temâyüz etmiş kişiler oldukları da ortaya çıkar. Öte yandan yedi hâfiz kavramının oluşumuna zemin hazırlayan nitelikte bir cevap olduğu da ifade edilebilir. Makdisî'nin sorusu ve Zencânî'nin cevabıyla, bu hâfizların birinci tabakası, temâyüz ettikleri özellikleri ile tespit edilmiştir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, yedi hadis hâfızı, İbnu's-Salâh tarafından iki tabakaya ayrılmıştır. Birinci tabakada Dârekutnî, Hâkim en-Nisâbûrî, Abdülğani el-Ezdî ve Ebû Nu'aym el-İsfahânî yer alırken, ikinci tabakada İbn Abdülber, Beyhakî ve Hatîb el-Bağdâdî bulunmaktadır. Yedi hadis hâfizının yaşadığı dönem, hicrî dördüncü asrın başından hicrî beşinci yüzyılın ortasına kadar devam eden zaman dilimi olup yaklaşık bir buçuk asırdır. Bu sürenin Dârekutnî'nin doğduğu h. 306 senesinden başlayarak Hatîb el-Bağdâdî ve İbn Abdülber'in vefat ettiği h. 463 senesinde sona erdiği düşünülebilir.

Dârekutnî kronolojik sıralamada diğerlerinden önce yer alır ve bir anlamda diğerlerinin hocası durumundadır. Zira yedi hadis hâfizının ilk tabakasında yer alan Hâkim en-Nisâbûrî, Abdülğani el-Ezdî ve Ebû Nu'aym el-İsfahânî, Dârekutnî'nin talebeleri arasında zikredilmişlerdir. Öte yandan yedi hadis hâfizının ikinci tabakasında yer alan Beyhakî, Hâkim'in; İbn Abdülber, Abdülğani el-Ezdî'nin; Hatîb el-Bağdâdî ise Ebû Nu'aym'ın talebesi olarak bilinirler. Bu durumda Dârekutnî, diğer altı musannifin üçünün doğrudan hocası iken diğer üçünün hocasının hocası olarak tarihe geçmiştir. Bu yönüyle nasıl ki *Kütüb-i sitte* imamları Buhârî ekolü olarak adlandırılabilmişlerse,¹² yedi hâfiz da Dârekutnî ekolü olarak adlandırılabilir. Nitekim bazı ilim adamlarınca hicri dördüncü asır "Dârekutnî asrı" olarak anılmıştır.¹³

Yedi hâfiz, hoca talebe münasebeti itibarıyla şöyle bir şemada gösterilebilir:

¹² Buhârî ekolü tabirinin kullanımı ile ilgili olarak bk. İsmail Lütfi Çakan, *Anahatlarıyla Hadis*, İstanbul, 2005, s. 131.

¹³ Ruhaylî, Abdullah b. Dayfullah, *el-İmam Ebu'l-Hasen ed-Dârekutnî ve âsâruhu'l-ilmîyye*, Cidde, 1421/2000, s. 30-33.

Kuşkusuz bu dönemde söz konusu yedi kişinin dışında da çok sayıda muhaddis/hâfız ilim adamı yetişmiştir. Sözelimi Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz* adlı eserinde Dârekutnî'yi zikrettiği on ikinci tabakada toplamda yetmiş dokuz hadis hâfızından, Hâkim, Abdülğani el-Ezdi ve Ebû Nu'aym'a yer verdiği on üçüncü tabakada yetmiş üç hadis hâfızından, Beyhakî, İbn Abdülber ve Hatîb el-Bağdâdî'ye yer verdiği on dördüncü tabakada ise otuz hadis hâfızından söz etmiştir.¹⁴ Öte yandan İbn Kesir, *Kütüb-i sitte* imamlarından sonraki yedi hâfız döneminden söz ederken bu yedi şahsa ilave olarak bu dönemde el-Bezzâr (ö. 292/904), Ebû Ya'lâ el-Mevsilî (ö. 307/919), İbn Huzeyme (ö. 311/923), İbn Hibbân (ö. 354/965), Taberânî (ö. 360/970) ve İbn Adî'nin (ö. 365/976) de bulunduğunu belirtmiştir.¹⁵

İbnu'l-Mulakkın ise *Kütüb-i sitte* sonrası dönemde yedi hadis hâfızına ilave olarak Taberânî (ö. 360/970), el-İsmâilî el-Cürçânî (ö. 371/981), Berkânî (ö. 425/1033), Muhammed b. Fütüh el-Humeydî (ö. 488/1095) ve Begavî'yi (ö. 516/1122) dönemin ilim adamları arasında zikretmiştir.¹⁶ Ancak şu var ki her ne kadar bu kişiler, yaşadıkları dönemin mümtaz simaları olsa da, yedi hâfızda olduğu gibi belirli bir kavram şemsiyesi altında toplanmamış, isimlerinin zikredilmesi hususunda bir görüş birliği meydana gelmiş değildir. Bir başka deyişle öyle görünüyor ki, hicri dördüncü asır ve hemen akabinde beşinci asrın ilk yarısı, her halükârda “yedi hâfız dönemi” olarak kabul görmüştür.

Hindistanlı ilim adamı Sıddık Hasan Han (ö. 1307/1890), ilimler tasnifi konusunda kaleme aldığı *Ebcedu'l-ulûm* adlı eserinde, hadis ilimlerine dair tasnif edilmiş eserleri sıralarken öncelikle *Kütüb-i sitte* ve *Muvatta*'dan söz etmiş, hemen ardından şöyle demiştir:

“Bil ki hadisçiler *Kütüb-i sitte*'ye Ebu'l-Hasen Rezin el-Abderî'nin *el-Cem' beyne's-Sahîhayn* adlı eserini, Humeydî'nin *Sahîhayn*'ı cem' eden kitabını, el-Berkânî'nin yine bu iki kitabı cem' eden *Câmi*'ini, Ebû Mesud ed-Dımaşkı'nın *Sahîhayn*'ı cem' eden eserini eklemişlerdir. Daha sonra da musanniflerden yedi kişiyi tercih etmiş, bunların eserlerini de, çokça yararlanılması sebebiyle, *Sahîh* kaynaklara eklemişlerdir. Bu kişiler Dârekutnî, Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Muhammed Abdülğani el-Ezdi el-Mısrî, *Hilye*'nin müellifi Ebû Nu'aym el-İsbahânî, Mağrib hâfızı İbn Abdülber, Beyhakî ve Hatîb el-Bağdâdî'dir.”¹⁷

¹⁴ Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed, *Tezkiratu'l-huffâz* (thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî), Beyrut 1423/2002, s. 69, 143, 215.

¹⁵ İbn Kesir, *İhtisâr*, s. 180

¹⁶ İbnu'l-Mulakkın, *Mukanna*, II, 656.

¹⁷ Kınnevcî, Sıddık Hasan Han, *Ebcedu'l-ulûm*, Beyrut 1423/2002, s. 366.

Görüldüğü üzere hadis musannefatının ele alındığı bir ilimler tasnifi eserinde de *Kütüb-i sitte*'den ve *Sahîhayn*'ı cem' eden eserlerden sonra başlıca hadis eserlerinin müellifleri olarak yine aynı yedi hâfız zikredilmiş, her biri, eserlerinden çokça istifade edilen kişiler olarak tanımlanmıştır.

Adı geçen yedi hadis hâfızının yaşadıkları coğrafya dikkate alınacak olursa neredeyse her birinin İslam dünyasının farklı bölgelerinde bulunduğunu görürüz. Dârekutnî ve Hatib Irak bölgesinde, Hâkim ve Beyhakî Nîsâbur'da, el-Ezdî Mısır'da, Ebû Nu'aym İsfahan'da, İbn Abdülber Endülüs'te mukim idi. Dolaşısıyla aynı sırada Nîsâbur'dan Kurtuba'ya uzanan bir coğrafyaya yayılmış yedi hadis hâfızının hadis ilmine katkıları bakımından aynı çatı altında zikredilmeleri dikkat çekicidir. Bu bağlamda, ortak noktaları ve farklılıkları bakımından bu yedi hâfızından her birinin hadis tarihi ve edebiyatındaki yerine işaret etmek, hâfız unvanının bu yedi şahısta ifade ettiği anlam üzerinde durmak ve onlarla birlikte hadis ilminde meydana gelen gelişmeleri incelemek hadis tarihinin önemli bir evresini anlamaya katkı sağlayacaktır. Zira yedi hâfız dönemi, tasnifin altın çağı addedilen bir dönem izlemektedir. Yedi hâfız sonrası altıncı evre ise, hadis usûlünün kemal bulduğu bir evre olarak kabul edilmiştir.¹⁸ Her iki kemal evresi arasında adeta geçiş sağlayan özellikleri ile yaklaşık bir buçuk asırlık zaman dilimi oldukça mümbit ve hareketli olmalıdır.

II. Yedi Hâfız Dönemi İslam Dünyasının Siyasi, İlmî ve Fikrî Ortamı

Hicrî dördüncü asır ve beşinci yüzyılın ilk yarısı, İslam dünyasında siyasi karmaşanın hâkim olduğu bir dönemdir. Abbâsî Devletinin otoritesi zayıflamış, aynı anda İslam coğrafyasında pek çok devlet neşet etmişti. Yedi hadis hâfızının ilki olan Dârekutnî'nin yaşadığı dönem Abbâsîler'in pek parlak bir dönemi değildi. Dârekutnî, el-Muktedirbillah'ın halifeliği yıllarında dünyaya gelmişti. Bu yıllar siyaseten ve ekonomik olarak Abbâsîlerin zayıf yıllarıydı. H. 320 senesinden sonra onun yerine el-Kahirbillah geçmiş, sık aralıklarla halifeler değişmişti. Karmatiler'in sebep olduğu bir iç karışıklık hâkimdi. Darekutnî'nin hilafet merkezi olan Bağdad'da yaşıyor olması aslında bütün bu karışıkların içinde yetişmesi anlamına gelmekteydi.¹⁹

Kuzey Afrika'ya Fâtımiler hâkimdi, hatta hicri 358 senesinde -ki yedi hadis hâfızından Mısır'da mukim el-Ezdî'nin döneminde- İhşidî hâkimiyetine son vererek Mısır'ı ele geçirmişlerdi.²⁰

¹⁸ Bk. İzmirli İsmail Hakkı, *Hadis Tarihi*, s. 283.

¹⁹ Ruhaylî, *Ebu'l-Hasen ed-Dârekutnî*, s. 30-31.

²⁰ Ömer Boyunukalın, *Hafız Abdülğani el-Ezdî'nin el-Ğavâmız ve'l-Mühemât Adlı Eseri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1991, s. 17-18.

422/1031 senesinde Endülüs'te Emevî halifeliği yıkılmış, emirlikler dönemi başlamıştı ki,²¹ bu olaylar da yedi hadis hâfızından Endülüslü İbn Abdülber'in dönemine denk gelmiştir.

Hâkim en-Nisâbûrî Samaniler döneminde yaşamıştı ancak o zaman bölge Şîi Büveyhîler'in tehdidi altındaydı. Hatta talebesi Beyhakî, ilk yıllarda Büveyhî, sonra Gazneli ve ömrünün sonlarına doğru da Selçuklu iktidarını görmüştü. Özellikle Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey'in veziri Amidülmülk Ebu'n-Nasr el-Kundurî'nin Mutezilî olması ve Eş'arîlere baskı uygulayıp ezizet etmesi hatta vaaz ve tedrisattan men etmesi sonucunda, Beyhakî, Cüveynî ve Kuşeyrî gibi diğer bazı meşhur Eş'arî ulema ile beraber bir müddet bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır.²² 389/999 senesinde Sâmânîler'in Horasan topraklarını kaybetmesi ve Gazneliler'in bölgeyi ele geçirmesi²³ üzerine yaşanan karışıklıklar ise, Ebû Nu'aym'ı birçok yönden etkilemişti. Camide ders vermekten alıkonmuş, hatta daha önce onun ders verdiği camiye düzenlenen bir saldırıda birçok kişi hayatını kaybetmişti.²⁴

Hatib el-Bağdâdî, Abbâsî halifesi Kaim-Biemrillah'ın veziri İbnü'l-Müslime'nin himayesi altında ders verirken İbnü'l-Müslime artan Şîi Fâtımî tehlikesine karşı 447/1055 senesinde Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'in Bağdad'a gelmesini sağlamıştı. Ancak Tuğrul Bey'in Bağdad'dan ayrılmasından kısa bir süre sonra Fâtımî halifesinin teşvikiyle İbnü'l-Müslime öldürülmüş, vezirin öldürülmesini fırsat bilenler Hatib el-Bağdâdî'yi rahatsız etmeye başlamışlar, Hatib de 451/1059 senesinde Bağdad'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Ancak gittiği Dımaşk şehri de Fâtımî hâkimiyeti altında idi. Burada Ahmed b. Hanbel'in *Fezâilu's-sahâbe*'sini okutması ve benzeri sebepler, Hatib el-Bağdâdî hakkında ölüm cezası kararının verilmesine sebep olmuş o da tekrar Bağdad'a dönmek zorunda kalmıştı.²⁵

İslam coğrafyasında mevcut siyasi kargaşa beraberinde ciddi mezhep çatışmalarını da getirmişti. Abbâsî devletinin karşısında yer alan ve gün geçtikçe güçlenerek bir tehdit unsuru haline gelen Fâtımî ve Büveyhî devletleri Şîi idi. Abbâsîler bir yandan Kuzey Afrika'da bir yandan Horasan'da gitgide güçlenen iki ayrı Şîi devlet karşısında gün geçtikçe zayıflamaktaydı.

Hükümdarlar siyasi otoritelerini sağlamlaştırmak adına itikâdî fırkalardan birini destekleyebiliyorlardı. Ancak bu durum diğer grupların sıkıntı yaşamasına sebep oluyordu. Hicrî beşinci asır bu anlamda özellikle Eş'arîliğin zaman zaman dışlandığı bir dönem olmuştur. Bu baskı ortamı 455/1063 senesinde

²¹ Bk. Mehmet Özdemir, "Endülüs", *DİA*, XI, 214.

²² Bu hususta bk. Eyüp Yiğit, *İmam Beyhakî'nin hayatı ve İtikadî Görüşleri*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), Van, 2013, s. 20-25.

²³ Bk. Aydın Usta, "Sâmânîler", *DİA*, XXXVI, 65.

²⁴ Zehebî, *Siyer*, XVII, 460.

²⁵ M. Yaşar Kandemir, "Hatib el-Bağdâdî", *DİA*, XVI, 453-454.

Tuğrul Bey'in ölmesi ve bir yıl sonra yerine Alparslan'ın geçmesi, Kundurî'yi azlederek yerine Nizamülmülk'ü getirmesine kadar devam etti. Nizamülmülk ile Eş'ariler rahat bir nefes aldılar.²⁶

Selef akidesini benimsemiş olan Dârekutnî haricinde her biri birer Eş'arî kelamcısı olan yedi hâfız, ilginçtir ki şîî olmakla ya da Şîa'ya meyletmekle suçlanmışlardır. Edebiyat ve şiire meraklı olduğu için, şîî edebiyatçı Hâfız Himyerî'nin divanını ezberlemesi sebebiyle Dârekutnî şîî olmakla itham edilmiştir²⁷. *el-Müstedrek*'te Hz. Ali'nin faziletlerine dair rivayetlere yer veren Hâkim de bazı tarihçiler tarafından şîiğe meyyal bir ilim adamı olarak tanımlanmıştır.²⁸ el-Ezdi, Şîî Fâtımî Devletiyle iyi geçinmeyi tercih ettiği için bazı ilim adamlarınca tenkit edilmiş, Zehebî onun bu tutumunu can korkusuna bağlayarak mazur göstermeyi tercih etmiştir.²⁹ İbn Abdülber de İbn Teymiye tarafından Şîa yanlısı olarak görülmüş ancak onun Şîa'ya meylinin Hz. Ali'yi Ebû Bekir ve Ömer'den üstün tutma noktasına gelmediği ilave edilmiştir.³⁰ Şîilik ithamına bu dönemde sıkça rastlanması, toplumun Büveyhî ve Fâtımîler'e duyduğu tepkiden yararlanarak önemli ilim adamlarının yıpratılması istikametinde bir stratejinin varlığını düşündürmektedir. Yahut Şîa'ya yönelik tepkilerin hassas bir zemin oluşturması sebebiyle Şîilerle en ufak bir dirsek temasının veya ehl-i beyt ile ilgili bir telifte bulunmanın, şîî olmakla özdeşleştirilmesi istikametinde bir algıdan da söz edilebilir.

Hicri dördüncü ve beşinci asırlar düşünce zenginliğinin ve mezhep çeşitliğinin var olduğu dönemlerdir. Mutezile varlığını sürdürmeye devam ederken ehl-i sünnet itikadının başlıca iki ekolünün müessisleri Ebu'l-Hasen el-Eş'arî (ö. 324/935) ve Mâtürîdî (ö. 333/944) bu asırda yaşamışlardı. Hanefî usûlcülerden el-Kerhî (ö. 340/951), el-Cessâs (ö. 370/980) ve Debûsî (ö. 430/1038) de bu asrın ilim adamları arasındaydı. Bu ilim adamları ile birlikte Hanefî usûlünde de telif dönemi başlamıştı. Öte yandan ehl-i hadis ve ehl-i rey tartışmaları hiç hız kesmeden devam etmekteydi. Hâkim en-Nisâbûrî ve Hatîb el-Bağdâdî yazdıkları usûl eserlerinde ehl-i rey ve Mutezile'nin hadisçilere yönelik eleştirilerini cevaplamaya yönelmiş, ehl-i hadisin üstünlüklerini anlatmayı hedeflemişlerdir. Özellikle Hatîb el-Bağdâdî'nin ve İbn Abdülber'in hadis ve fıkıhı birleştirmenin zaruretini anlatmaya yönelik telifatı, ehl-i hadisin fıkıhla ilgisini ortaya koyarak ellerini güçlendiren bir tablo oluşturmuştur.

²⁶ Bu hususta bk. Eyüp Yiğit, *İmam Beyhaki'nin Hayatı ve İtikadî Görüşleri*, s. 20-25.

²⁷ Zehebî, *Siyer*, XVI, 452.

²⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdad* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut 1422/2002, III, 509; İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen, *Târihu Medineti Dimaşk* (Amr b. Garâme el-Umarî), Dâru'l-fıkr, 1415/1995, LXXIII, 27.

²⁹ Zehebî, *Siyer*, XVII, 271.

³⁰ İbn Teymiye, Takıyyuddin Ahmed, *Minhâcu's-sünneti'n-nebeviyye*, (thk. Muhammed Reşâd Sâlim), Riyad, 1406/1986, VII, 373.

Hicri dördüncü ve beşinci asrın fikri çatışmaları arasında dikkat çeken bir tablo da Hanbelî-Şâfiî çatışmasıdır. Bu tartışmaların biri Ebû Abdullah b. Mende ile Ebû Nu'aym el-İsfahânî arasında vuku bulmuş, karşılıklı olarak birbirlerini suçlamışlardır. Hatta bu tartışmaların neticesinde Ebû Nu'aym'ın Hanbelî talebelerinin onunla ilişkilerini kestikleri, Ebû Nu'aym'ı İsfahan'daki mescide sokmadıkları istikametinde rivayetler bulunmaktadır.³¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdad* adlı eserinde bazı Hanbelî ilim adamlarını ağır bir dille eleştirmiş, buna karşın kendisi de Hanbelîler tarafından rahatsız edilmiştir.³²

Makdisî'nin devrin dört önemli hadis hâfızı olarak Dârekutnî, Abdülğanî el-Ezdî, Hâkim en-Nisâbüri ve İbn Mende'deyi zikrettiğinden daha önce söz etmiştik. Ancak İbnü's-Salâh ve sonrasında ilim adamları bu dönemin başlıca yedi hadis hâfızını zikrederken bu isimler arasında İbn Mende'ye yer vermemişlerdir. Oysa Zencânî, bu isimler arasında en çok hadis bilen İbn Mende olduğunu ifade etmişti. Buna rağmen daha sonra, İbn Mende'nin dikkate alınmaması, Hanbelî-Şâfiî çatışmasının devam ettiği ihtimalini akla getirmektedir. Nitekim İbn Abdülber hariç, yedi hadis hâfızının önemli bir ortak noktası hepsinin Şâfiî olmalarıdır. İbn Abdülber de Mâlikî olmakla birlikte bazı fikhî konularda Şâfiî mezhebinin görüşlerini benimsemiş bir ilim adamıdır.³³

III. Yedi Hadis Hâfızının Ortak ya da Yakın Özellikleri

Döneme adını veren yedi muhaddisin başlıca ortak noktası, hepsinin “hâfız” unvanıyla anılmasıdır. Hâfız ıstılahı bir ta'dil terimi olmakla birlikte, özellikle hicri üçüncü asırdan itibaren hadis ilmine vukûfiyet ile ilgili isme bitişik bir unvan olarak kullanılmaya başlamış, bu kullanım dördüncü asırda yavaş yavaş yerleşmeye başlamıştır. Hicri altıncı asırdan itibaren ise hadis hâfızlarının biyografilerini derleyen eserler telif edilmeye başlamıştır.³⁴

Hâfız unvanıyla adlandırılan bir hadisçi, ilimde nadir rastlanan bir seviyeye ulaşmış, çok sayıda hadis bilen kişidir. Hatta bir hâfız bir hadisi bilmediğini söylerse, bu değerlendirme söz konusu hadisin asılsız olduğu anlamında değerlendirilir. Öte yandan hadis hâfızı olan kişi, hadis ricalini tanır, hadisin *Sahihini* zayıfından ayırd etmeyi bilir, senet ve metinlerde meydana gelen kusurları fark edecek bir ilmi seviyededir. Hadis rivayetinde ehil, âdil ve zâbit bir râvidir, aynı zamanda çok sayıda da hadis rivayet etmiştir. Hadisler ve râviler hususundaki görüşleri referans kabul edilir, uygulamaları ölçü alınır. Bu yön-

³¹ Zehebî, *Siyer*, XVII, 459-460 İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Lisanu'l-Mizân*, Beyrut, 1406/1986, I, 201.

³² M. Yaşar Kandemir, “Hatîb el-Bağdâdî”, *DİA*, XVI, 453-454.

³³ Leys Suud Câsim, “İbn Abdülber en-Nemerî”, *DİA*, XIX, 269.

³⁴ Betül Yılmazörnek, *Ta'dil Lafzı ve Unvan Olarak Hafız Terimi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014, s. 75.

lerden bakıldığında hâfız unvanı, râvi ve muhaddisten daha üstün bir unvandır.³⁵ Nitekim döneme adlarını veren yedi hadis hâfızından her birinin bu vasıflara sahip kişiler oldukları görülmektedir.

Ayrıca bilinip hatırlanması gereken bir başka husus, hadis tarihinde hâfız olarak nitelenen herkesin bu sayılan vasıflara aynı derecede sahip olmadığı, hâfızların da kendi içlerinde derece derece olduklarıdır. Nitekim Zehebî, hadis istilahlarına dair kaleme aldığı *el-Mûkıza* adlı eserinde bu derecelendirmeye işaret etmiş, birçok tabakanın önde gelen hadis hâfızlarını zikretmiştir. Sahabe tabakasında Ebû Hüreyre, tâbiûn tabakasında Said b. el-Müseyyeb, etbau't-tâbiîn tabakasında İmâm Mâlik'in isimlerinden bahsetmiştir. Sonraki tabakalardan İbnu'l-Medîni, İbn Maîn, daha sonra Buhârî ve diğer kütüb-i hamse müellifleri Zehebî'nin adlarını saydığı başlıca hadis hâfızlarıdır. Hicri dördüncü asırda İbn Adî, İbn Mende ve Berkânî'yi zikrederken beşinci asrın başlıca hâfızları arasında, yedi hâfızdan Beyhakî ve İbn Abdülber'in adlarından bahsettiği görülür.³⁶ Bu durum İbn Adî (ö. 365/976), İbn Mende (ö. 395/1004) ve Berkânî'nin (ö. 425/1033) yerine İbnu's-Salâh ve sonrası usûl yazarları tarafından neden Dârekutnî ve talebelerinin zikredildiği sorusunu akla getirmektedir. Muhtemelen bu durum, İbnu's-Salâh'ın "eserlerinden çokça istifade edilmiş olması" diye ifade ettiği şekilde, devrin yedi hâfızı addedilen Dârekutnî ve talebelerinin eserlerinin çokluğu ve çeşitliliği ile izah edilebilir. Bir başka deyişle İbnu's-Salâh ve sonrası usûlcüler en çok yedi hâfızın eserlerinden ve değerlendirmelerinden istifade etmiş gözükmektedirler. Bu durum bu kişilerin görüş ve uygulamaları ölçü kabul edilen, sadece rivayetle değil dirayetle de meşgul olmuş hâfızlar olduklarını göstermektedir.

Yedi hadis hâfızının sonraki dönem hadis kaynaklarına tesir derecesi İbnu's-Salâh'ın *Mukaddime* adlı eseri çerçevesinde değerlendirildiğinde şöyle bir tablo ile karşılaşırız:

İbnu's-Salâh *Mukaddime*'de Dârekutnî'ye yirmiden fazla yerde, Hâkim en-Nisâbüri'ye elliye yakın yerde, Abdülğani el-Ezdî'ye dokuz yerde, Ebû Nu'aym'a dört yerde, Beyhakî'ye on dört yerde, Hatib el-Bağdâdî'ye ise seksene yakın yerde atıfta bulunmuştur. Bu durum yedi hâfızdan en çok Hatib el-Bağdâdî'nin eserlerinin ve görüşlerinin bir sonraki döneme tesir ettiğini gösterir.³⁷ Hatta Bağdadlı Hanbelî hadisçi İbn Nukta (ö. 629/1231), sonraki hadisçilerin, Hatib'in kitaplarından beslendiklerini ifade etmek üzere, "Hatib'den sonra ehl-

³⁵ Tüm bu değerlendirmeler için bk. Yılmazörnek, *age*, s. 81-100.

³⁶ Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed, *el-Mûkıza fi ilmi mustalahi'l-hadis*, (thk. Abdulfettah Ebû Gudde), Halep 1412, s. 68-75.

³⁷ Bu atıfların sayısının tespiti ile ilgili olarak Shamile programından istifade edilmiştir.

i hadis, Hatib'in kitaplarına muhtaçtır" diyerek bu durumu belîğ bir biçimde anlatmıştır.³⁸

Yedi hâfızın her biri hadis ilminde mütekaddimün döneminde dirler. Hatta bu kuşağın mütekaddimün döneminin sonuncuları oldukları söylenebilir. Bu dönem hadislerin senetlerle rivayet edildiği, hadis tedvini için rihlenin devam ettiği bir dönemdir. Bu dönemden sonra rihle artık, hadis kitaplarının icazetini almak amacıyla sınırlı hale gelecektir. Nitekim İbn Asâkir (ö. 571/1176), bu dönemin son hâfızı olan Hatîb el-Bağdâdî ile hadis tedvininin sona erdiğini ifade ederken, Zehebî de (ö. 748/1346) Hatîb'i hadis hâfızlarının sonuncusu olarak tanımlamıştır.³⁹

İlimler tarihinde mütekaddimûn-müteahhirûn sınırı, mütekaddimûn dönemi âlimleri ve eserlerinin müteahhirûn üzerinde kurdukları otoriteyle ilgilidir. Hadis ilminde ise bu durum mütekaddimûnun müteahhirûn üzerinde otorite olma vurgusunun yanı sıra müteahhirûnla beraber terimlerde farklılaşma, isnada ilginin azalması, ilmî seyahatlerin hadis mecmualarını icâzet yoluyla alma gayesiyle yapılır hale gelmesi anlamındadır.⁴⁰ Nitekim bu bağlamda yedi hâfızın her birinin isnadla rivayete devam ettiklerini, İbn Abdülber hariç diğerlerinin rihle geleneğini sürdürdüklerini görürüz.

Yedi hâfızın ortak özellikleri arasında görülen bir diğer önemli husus, âli isnatlara sahip olmalarıdır. Bu durum çok seyahat etmiş olmalarına bağlıdır. Sözelimi Dârekutnî dördüncü asırda olmasına rağmen rubâî isnadlar elde edebilmiştir. Hocası Ebu'l-Kâsım el-Begâvî (ö. 317/929) >Tâlût b. Abbâd (ö. 238/852) >Faddâl b. Cübeyr (ö. 161/777) > Ebû Ümâme el-Bâhilî (ö. 86/705) isnadı bu isnatlardan biridir. Öte yandan Dârekutnî, Şu'be'ye (ö. 160/776) ve Süfyan es-Sevrî'ye (ö. 161/777) de iki râvi aracılığıyla ulaşma imkânını elde etmiştir.⁴¹

Hâkim de Irak, Horasan, Maverayunnehr'e yaptığı yolculuklar sayesinde âli isnadlar elde etmiş bir hadis hâfızıdır. Bu sebeple kendisine dört bir yandan rihle yapılan bir şahıs olarak tarihe geçmiştir.⁴²

Yedi hâfızın başlıca ortak noktalarından biri de İbn Abdülber haricinde, hepsinin Şâfiî fakîhi olmasıdır. Aralarından özellikle Beyhakî, eserlerinde Şâfiî

³⁸ İbn Nukta, Muhammed b. Abdülğani el-Bağdâdî, *İkmâlu'l-İkmâl*, (thk. Abdulkayyûm Abdurabbinnebi), Mekke 1410, I, 103.

³⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimâşk*, V, 31; Zehebî, *Siyer*, XVIII, 277.

⁴⁰ Murteza Bedir, "Mütekaddimin ve müteahhirin", *DİA*, XXXII, 186-187.

⁴¹ Zehebî, *Siyer*, XVI, 460.

⁴² Zehebî, *Siyer*, XVII, 163; Sübkî, Tacuddin Abdülvehhab, *Tabakâtu's-Şâfiyyetü'l-kübrâ*, (thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî), Kahire, 1413; IV, 157.

mezhebinin hadis kaynaklarını ortaya koymuş ve Şâfîliğe güç kazandırmıştır.⁴³ tır.⁴³

Dârekutnî'nin selef akidesi benimsemesi haricinde de yedi hâfızın her biri aynı zamanda birer Eş'arî kelamcısıdır. Ancak Hatîb el-Bağdâdî'nin Eş'arî akidesini mi selef akidesini mi benimsediği yönünde muasır bir tartışma mevcuttur.⁴⁴ Hatîb'in Allah'ın sıfatları hakkında selefî bir görüşe sahip olduğu ancak daha sonra hocası Ebû Nu'aym gibi kelamcılara yaklaştığı da ileri sürülmüştür.⁴⁵ Hatîb'in Eş'arî kelamını benimsediğinin bir diğer göstergesi, dönemin hadis hâfızlarından İsmail b. Ebu'l-Fadl el-Kûvmesânî'nin (ö. 497/1103): "Ben taassuplarından dolayı üç kişiyi sevmiyorum: Hâkim, Ebû Nu'aym ve Hatîb el-Bağdâdî" demesi, İbn Tâhîr el-Makdisî'nin ise bu sözü naklettikten sonra şöyle bir yorum yapmasıdır: "İsmail haklıdır. Çünkü bu kişilerden Hâkim Şiîliğini gizlemezdi. Diğer ikisi ise kelamcılara ve Eş'arîlere taassupla bağlı idiler."⁴⁶

IV. Yedi Hâfız'ın Hadis İlimlerine Katkıları

İbnu's-Salâh, yedi hâfızın "en iyi tasnif yapan ve sonraki asırlarda kendilerinden en çok istifade edilen" kişiler olduklarını söylemiştir. Nitekim bu şahısların eserleri incelendiğinde, hadis edebiyatına birçok alanda ilkleri kazandıran kişiler oldukları görülür. Öte yandan yine hadis edebiyatında nitelikli, en iyi olma gibi vasıflarına sahip birçok esere imza attıkları da dikkat çeker.

Yedi hâfızla birlikte hadis ilimlerinde meydana gelen gelişmeleri ana hatlarıyla şu başlıklar halinde değerlendirebiliriz:

a) İnanç esasları ile ilgili hadisler hakkında çalışmaların hız kazanması

Hicri üçüncü asırda özellikle Buhârî'nin *es-Sahih*'inde görülen bazı kitap adları ve bab başlıkları hadisçilerin itikâdî ve kelâmî meselelere, tartışmalara hadis merkezli cevaplar verme arayışının başlıca göstergesidir. Bu yaklaşım, itikâdî tartışmaların devam ettiği hicri dördüncü ve beşinci asırlarda da varlığını sürdürmüş, hadis hâfızları ulûhiyyet, nübüvvet ve ahiret konularında çeşitli hadis eserleri kaleme almışlardır.

⁴³ Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, IV, 8-11

⁴⁴ İbn Asâkir, Zehebî ve Sübkî, Hatîb'in Eş'arî olduğunu söylemiştir. Bk. İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, V, 40; Zehebî, *Siyer*, XVIII, 277; Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, IV, 32. Buna mukabil Hatîb'in eserlerini tahkik eden bazı muasır araştırmacılar onun Eş'arî olmadığını, selef akidesini benimsediğini ileri sürmüşlerdir: bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fasl li'l-vasli'l-müddrec li'n-nakl* (thk. Muhammed Matar ez-Zehrânî), Riyad 1417/1997, I, 39 (Nâşirin mukaddimesi); Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kavl fi 'ilmi'n-nücüm* (thk. Yusuf b. Muahmed Said), Riyad 1999, s. 34-36 (Nâşirin mukaddimesi); Abdullah b. Yusuf el-Cüdey', "Mes'ele fi's-sıfat", *Mecelletü'l-hikme*, I, Leeds 1414/1993, s. 290.

⁴⁵ Yusuf Kılıç, *el-Hatîbu'l-Bağdâdî ve Yararlandığı İlim Otoriteleri ve Hadis Râvileri*, İstanbul, 1997, s. 43.

⁴⁶ İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fi târihu'l-mülük ve'l-ümem*, Beyrut 1358, VIII, 269; Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed, *Târîhu'l-İslam* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut 2003, X, 788.

Darekutnî, itikâdî konularda kaleme aldığı *Kitabu's-sıfat*'ta çoğu *Sahîhayn*'da yer alan altmış sekiz hadis naklederek kadem, vech, yed, isba' vb kelimelerin Allah'a nispetinin sıhhatini ortaya koymuş, selef sözlerini naklederek bunların keyfiyetinin bilinmeyeceğini nakletmiştir.⁴⁷ Allah'ın ahirette görüleceğine dair kaleme aldığı *Kitabu'r-rü'ye* ve Allah'ın dünya semasına inmesine dair hadisleri topladığı *Ehadisu'n-nuzûl* adlı eserlerinde selef akidesinin delillerini toplamıştır. Bu üslûbu onun selef düşüncesini benimsediğini ortaya koymaktadır. Dârekutnî'nin *Ahbâru Amr b. 'Ubeyd* adlı eseri ise Mutezile'nin ileri gelenlerinden Amr b. Ubeyd (ö. 144/761) ve görüşleri hakkında yazılmıştır.⁴⁸

Ebû Nu'aym'ın *Sıfatu'l-cenne* adlı eseri ahiret konularında kaleme alınmış bir hadis eseri olarak karşımıza çıkar.⁴⁹

Beyhakî'nin *el-Esma ve's-sıfat*, *Şuabu'l-iman*, *el-İtikad ve'l-hidaye ilâ sebili'r-reşâd*, *el-Kazâ ve'l-kader*, *İsbâtu azâbil-kabr*, *Hayatu'l-enbiya fi kubûrihim* adlı eserleri adeta Mutezilî akideye cevap niteliğinde yazılmış hadis eserleridir.⁵⁰ Beyhakî'nin, kelâmî ve fikhî meselelere hadisle cevap verme hususunda hicri beşinci asrın başlıca siması olduğu belirtilmiştir.⁵¹

Hem Ebû Nu'aym hem de Beyhakî, Hz. Peygamber'in mucizelerine dair rivayetleri toplayarak birer *Delâilu'n-nübüvve* kaleme almışlardır. Muhteva ve plan bakımından birbirine çok benzeyen bu iki eser, gerek hadisçilerin nübüvvet delillerini ortaya koymaları gerek İbn Kesir (ö. 774/1372) ve Suyûtî (ö. 911/1505) gibi tarihçilere kaynaklık etmeleri bakımından önem arz etmektedir.⁵²

⁴⁷ *Kitabu's-sıfat* Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fukayhî (Beyrut, 1413/1983) ve Abdullah el-Gunayman (Medine, 1402) tarafından yayınlanmıştır. Rü'yetullah dair eseri İspanya'da Escorial Kütüphanesinde (nr. 1445) mevcuttur. Bk. Fuat Sezgin, *Târihu't-turâsi'l-'arabî, Ulûmu'l-kur'ân ve'l-hadis*, I, 420.

⁴⁸ Bu eser Zahirîye Kütüphanesinde nu: 106'da (98A-106B) kayıtlıdır. Bk. Fuat Sezgin, *Tarihu't-turâsi'l-arabî, Ulûmu'l-kur'an ve'l-hadis*, I, 424.

⁴⁹ Bu eser Ali Rıza Abdullah tarafından iki cilt halinde neşredilmiştir (Dımaşk 1407/1987).

⁵⁰ *El-Esmâ ve's-sıfat* İmadüddin Ahmed Haydar tarafından iki cilt olarak (Beyrut 1405/1985), *Şuabu'l-iman* Ebû Hâcir Muhmmmed Said b. Besyûnî Zağlul tarafından dokuz cilt halinde (Beyrut 1410/1990), *el-İtikad ve'l-hidâye* Kemal Yusuf el-Hût tarafından (Beyrut 1405/1985), *el-Kaza ve'l-kader* Muhammed b. Abdullah Âlu Âmir tarafından (Riyad 1421/2000), *İsbâtu azâbi'l-kabr* Mustafa Said Halid (Kahire 1407/1986) ve Şeref Mahmud el-Kudât (Amman 1405/1985) tarafından, *Hayatu'l-enbiya fi kubûrihim* Ahmed b. Atiyye el-Ğâmidî tarafından (Medine 1414/1993) yayınlanmıştır.

⁵¹ Bk. Veli Atmaca, "Beyhakî, İlmî Hüvviyeti ve Hadis İlimlerinde Tür Edebiyatına Katkısı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sa: 26, Erzurum 2006, s. 172.

⁵² Bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Delâilü'n-nübüvve", *DİA*, IX, 117-118.

b) Fıkhu'l-hadîs çalışmaları

Yedi hâfızın yaşadığı hicri dördüncü ve beşinci asırlar ehl-i rey ve ehl-i hadis mücadelesinin devam ettiği bir zaman dilimidir. Bu süreçte ehl-i rey ve Mutezile, hadisçileri sadece şehirleri dolaşıp rivayet adına ne bulursa, *Sahih* zayıf demeden her şeyi toplayan haşviyye olarak adlandırmıştı. Buna mukabil hadisçiler de ehl-i reyi, *Sahih* ve zayıf haberi ayırt edemeyen, sadece farklı görüşleri ezberleyen ve tartışan kişiler olarak kınamışlardı.⁵³ İşte bu süreçte yedi hâfızdan Darekutnî, Beyhakî, İbn Abdülber ve Hatîb el-Bağdâdî'nin hadis literatürüne fıkhu'l-hadîse dair çok önemli eserler kazandırdıkları ve bu eserlerde hadisle fıkhu' birleştirmenin önemine vurgu yaptıkları görülür.

Dârekutnî'nin hadis sahasında en meşhur eseri *es-Sünen* hem bir illel eseri hem de bir fıkhu'l-hadîs çalışması kabul edilebilir. *Sünen*, hadis edebiyatında daha önce aynı adla telif edilen diğer eserlerden farklıdır. Daha önce kaleme alınan sünen eserleri, ihticac ve amel edilecek rivayetleri toplamak amacıyla kaleme alınmışken *Sünen-i Dârekutnî*, bilakis, illetli rivayetleri açıklamak için yazılan bir eserdir. *Sünen-i Dârekutnî*'nin bu özelliğini anlatmak üzere müstakil bir çalışma yapan muasır ilim adamlarından Abdülfettah Ebû Gudde (ö.1417/ 1997), Dârekutnî'nin *Sünen* adlı eserinin aslında *es-Sünenü'l-ma'lûle* olarak adlandırılması gerektiği kanaatindedir. Kitapta çok sayıda merdud, bolca mevzu hadis vardır. Ancak illetli rivayetleri fikhî bablara göre düzenlemiş olması kitabın üstünlükleri arasındadır.⁵⁴ Öte yandan *Sünen-i Dârekutnî*'de bazı fakihlerin istidalde buldukları bir takım haberler vardır. Ancak musan-nif, bu haberleri kitabında zikrederek illetlerini ortaya koymakta böylece bu fakihlere itiraz etmektedir.⁵⁵ Dolayısıyla müellif, *Sahih* haberler üzerine kurulu bir fıkhu' önererek zayıf haberlerle ihticac eden fakihlere karşı çıkmış ve ehl-i hadisin fikhını ortaya koymuş olmaktadır.

Yedi hâfız arasından fakih kimliği ile ön plana çıkmış bir diğer önemli isim Beyhakî'dir. Muasırı olan İmamü'l-Harameyn el-Cüveynî, "Beyhakî'nin, tas-nifleri ile Şâfiî mezhebine ve İmam Şâfiî'nin görüşlerine güç kazandırdığını, bu nedenle İmam Şâfiî'nin Beyhakî'ye minnet borcu olması gerektiğini" ifade etmiştir.⁵⁶ Nitekim Beyhakî, eserlerinin önemli bir kısmında Şâfiî fikhını hadislerle delillendirmiş ve savunmuş, adeta muhtelif mezhepler arasında tercih edilmeye en uygun mezhebin Şâfiîlik olduğunu gerekçeleriyle izah etmiştir.⁵⁷

⁵³ Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, İstanbul 2012, s. 108-109.

⁵⁴ Abdülfettah Ebû Gudde, "Sünnet İfadesinin Dini Anlamı ve Dârekutnî'nin Sünen'inin Konumu", (Tercüme: Enbiya Yıldırım, Mesut Duman), *Usûl İslam Araştırmaları*, sa. 5, Ocak-Haziran 2006, s. 93-94.

⁵⁵ Ruhaylî, *Dârekutnî*, s. 257

⁵⁶ Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, IV, 8-11.

⁵⁷ Bu hususta bak. Veli Atmaca, "Beyhakî, İlmî Hüviyeti ve Hadis İlimlerinde Tür Edebiyatına Katkısı", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sa: 26, Erzurum 2006, s. 157-174, s.171-172.

Tabakâtu's-Şafiiyye müellifi Sübkî (ö. 771/1370), Beyhakî'yi "kıymetli bir fakih, büyük bir hâfız, usûlcü ve zahid" olarak tarif ettikten sonra, onun "usûl ve furû konusunda mezhebinin üstünlüğü için çalışan bir ilim adamı" olduğunu belirtmiştir. Öte yandan Beyhakî'nin kelâmî ve fikhî meselelere hadisle cevap verme hususunda hicri beşinci asrın başlıca siması olduğuna yukarıda işaret edilmişti. Onun fikhü'l-hadîs konusunda başlıca eserleri Şâfiî fikhini ön planda tutarak yazdığı *es-Sünenü'l-kübrâ*, yine Şâfiî fikhinin hadislerini içeren *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*'dır. Keza yine birer fikhü'l-hadîs çalışması olarak *es-Sünenü's-suğra* ve *Kitabu'l-kırâe halfe'l-imam* adlı eserlerinden söz edilebilir.⁵⁸

Yedi hâfızın ikinci tabakasında yer alan ve kronolojik olarak hepsinden sonra yaşamış olan Hatîb el-Bağdâdî, adeta hadisçileri fikh öğrenmeye teşvikleri ile temayüz etmiştir. Onun *el-Fakih ve'l-mütefakkih*, *Nasihatu ehli'l-hadîs*, *Şerefu ashabi'l-hadîs* adlı eserlerinde hadis talebeleri rivayetle daha az meşgul olup hadislerin fikhini anlamalarının gerekliliği konusunda uyarılmışlardır. Bu eserlerden *el-Fakih ve'l-mütefakkih*, Şâfiî fikh usûlü kaynakları arasında zikredilir. Hatîb'in fikhî konulara dair, Şâfiî mezhebinin yaklaşımı doğrultusunda, *el-Cehr fi'l-besmele* adında iki cüzlük bir eseri de vardır.⁵⁹

c) Hadis usûlüne dair eserlerin telifi

Yedi hâfız dönemi olarak adlandırılan bir buçuk asırlık zaman dilimi, aynı zamanda hadis usûlüne dair ilk eserlerin de telif edilmeye başlandığı bir dönemdir.

Darekutnî'nin *Tashîfu'l-muhaddisin* ve *el-Müdebbec* adlı eserleri hadis usûlündeki iki ıstılaha dair kaleme alınmıştır.⁶⁰

Hâkim'in *Ma'rifetu ulümi'l-hadîs* adlı çalışması ilk hadis usûlü eserleri arasında oldukça önemli bir yer tutar. Belki de hadis ıstılahlarının sistematik olarak, bir arada anlatıldığı ilk eser olma vasfı taşımaktadır. Müellifin ayrıca kaleme aldığı *el-Medhal ilâ Kitabi'l-İklil* de hadis usûlüne dair bazı konuların ele alındığı ilk eserlerdendir.⁶¹ el-Ezdî'nin, bu kitapta yer alan bir takım hataları

⁵⁸ *Es-Sünenü'l-kübrâ*, İbnu't-Türkmânî'nin *Cevheru'n-naki* adıyla esere yazdığı reddiye ile birlikte on cilt halinde (Haydarâbâd 1344-1355); *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, Abdulmu'tî Emin Kal'acı tarafından on beş cilt olarak (Karaçi 1412/1991); *es-Sünenü's-suğra*, Muhammed Ziyaurrahman el-A'zamî tarafından *el-Minnetü'l-kübrâ şerh ve tahrîcu's-Sünenü's-suğra* adıyla dokuz cilt halinde (Riyad, 1422/2001); *Kitabu'l-kırâe halfe'l-imam*, Muhammed b. Said Besyûnî Zağlûl tarafından (Beirut 1405/1984) neşredilmiştir.

⁵⁹ *El-Fakih ve'l-mütefakkih*, Adil b. Yusuf el-Garazî tarafından (Riyad 1417/1996), *Nasihatu ehli'l-hadîs* Abdülkerim b. Ahmed el-Vüreykât tarafından (Ürdün, 1408/1988); *Şerefu ashabi'l-hadîs*, M. Said Hatiboğlu tarafından (Ankara, 1971); *el-Cehr bi'l-besmele* adlı eseri Zehebi tarafından ihtisar edilmiş, bu muhtasar da Ali b. Ahmed el-Kindî tarafından (Beynûne, 1426) neşredilmiştir.

⁶⁰ Bk. İbn Hayr, Ebû Bekir Muhammed el-İşbîlî, *Fehrese*, Beirut, 1419/1998, s. 173-186.

⁶¹ *Ma'rifetu ulümi'l-hadîs*, bir heyet tarafından (Beirut, 1400/1980); *el-Medhal*, Fuad Abdülmun'im Ahmed tarafından (İskenderiyye, ts) neşredilmiştir.

tashih için kaleme aldığı *Keşfu'l-evham* da yine bu dönemin usûl eserleri arasında kabul edilebilir.⁶²

Ebü Nu'aym, Hâkim'in *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs* adlı eserinde yer alan rivayetler için bir müstahreç kaleme almıştır.⁶³ Hatib el-Bağdâdî'nin *Takyidu'l-ilm, er-Rihle fi talebi'l-ilm, el-Fasl li'l-vasl, el-Îcâze li'l-ma'dum* adlı kitapları da bu sırada hadis meselelerine dair kaleme alınmış önemli eserlerdir. Hatib'in *el-Kifâye fi ilmi'r-rivaye* adlı eseri ise hadis ilimlerini ve istılahlarını anlatan, önceki usûl kitaplarında yer almayan pek çok hadis ve hadis usûlü meselesini ele alan bir kitaptır.⁶⁴

Zikrettiğimiz bu örnekler yedi hâfizla beraber özellikle usûl alanında telifatin başladığını, genel nitelikli olup birçok hadis meselesine yer veren eserler yazıldığı gibi müstakil usûl konularında da çeşitli cüz ve risalelerin kaleme alınmaya başladığını göstermektedir.

Hadis usûlü çalışmalarının önemli bir halkasını oluşturan ilel alanında, Dârekutnî'nin *İlelu'l-hadîs* adlı eseri, müellifin münekkitlik vasfını açıkça ortaya koyan bir çalışma olarak hadis edebiyatına geçmiştir. İbnu's-Salâh ve İbn Kesir, ilel alanında yazılan en kıymetli eserin Dârekutnî'nin *İlel'i* olduğunu ifade etmişlerdir.⁶⁵ Bulkinî (ö. 805/1402) ve Sehavî'ye (ö. 902/1496) göre ise ilel eserleri arasında en kapsamlısı Dârekutnî'nin *İlel'i*dir.⁶⁶ Kendisinden önce kaleme alınan ilel eserlerinde ağırlıklı olarak rical bilgisi merkezli illet değerlendirmeleri yapılmışken Dârekutnî, ilel değerlendirmelerini daha geniş kapsamlı yapmış, daha çok sayıda tarik zikretmiş, hadisın isnad ve metni üzerinde durmuştur.⁶⁷ Öte yandan Dârekutnî'nin *İlel'i*, telifi Yahya b. Said el-Kattan ile başlayan klasik dönem ilel çalışmalarının son halkası olarak tarif edilmiştir.⁶⁸

⁶² *el-Evhâm elleti fi Medhali Ebi Abdillâh el-Hâkim* adıyla, Meşur Hasen Mahmud Selman tarafından (Ürdün, 1407) neşredilmiştir.

⁶³ el-Kettâni, Muhammed b. Ca'fer, *er-Risâletü'l-müstatrefe li beyâni meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerrefe*, (thk. Muhammed el-Muntasir), Beyrut 1414/1993, s. 143.

⁶⁴ *Takyidu'l-ilm* Yusuf el-Iş tarafından (Dımaşk 1949); *er-Rihle*, Subhî es-Sâmerrâi (Medine, 1389/1969) ve Nureddin Itr (Beyrut 1395/1975) tarafından; *el-Fasl li'l-vasl*, Muhammed Matar ez-Zehrâni tarafından (Riyad, 1418/1997); *el-Îcâze*, Subhî es-Sâmerrâi (Medine, 1389/1969) ve Nasr Ebü Atâ (Riyad, 1415/1994) tarafından neşredilmiştir.

⁶⁵ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 153; İbn Kesir, *İhtisarü Ulûmi'l-hadîs*, s. 53. Dârekutnî'nin *İlel'i*, Mahfuzurrahman Zeynullah es-Selefi tarafından *el-İlelü'l-vâride fi'l-ehâdisi'n-nebeviyye* adıyla neşredilmiştir (Riyad, 1405/1985).

⁶⁶ Bulkinî, Ömer b. Reslân, *Mehâsinu'l-istilah*, (thk. Âişe Abdurrahman), Kâhire: Dâru'l-meârif, ts., s. 268; Sehâvî, Şemsuddin Muhammed b. Abdurrahman, *Fethu'l-muğis şerhu Elfıyyeti'l-hadîs*, Lübnan, 1403, III, 310.

⁶⁷ Daha detaylı mukayeseler için bk. Darekutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer, *el-İlelü'l-vâride fi'l-ehâdisi'n-nebeviyye*, (thk. Mahfuzurrahman Zeynullah es-Selefi), Riyad, 1405/1985, I, 103-131, (Nasirin mukaddimesi).

⁶⁸ Ayhan Tekineş, "İlelü'l-hadîs", *DİA*, XXII, 85.

d) Rical çalışmalarında gelişmeler

Rical çalışmaları sahasında yedi hâfız dönemi ile birlikte karşımıza yeni bir telif türü çıktığını görürüz. Bu yeni telif türü isimleri, künye, lakap ve nisbeleri yazılıştta aynı veya birbirine yakın olan ancak okunuştta farklı olan râvilerin ayırıcı özellikleri ve biyografilerini konu edinmekte olup “mu’telif ve muhtelif” terimi ile ifade edilir. Bu alanda ilk eser veren kişinin Dârekutnî’nin talebesi el-Ezdî olduğu, hocası Dârekutnî’nin ondan sonra *el-Mu’telif ve’l-muhtelif* kaleme aldığı söylenir.⁶⁹ Böylelikle daha önce arap kabilelerinin isimleri hakkında eser kaleme alınan mu’telif ve muhtelif sahası,⁷⁰ önce el-Ezdî sonra da hocası Dârekutnî ile beraber hadis alanına taşınmıştır.⁷¹ Hatîb el-Bağdâdî de Dârekutnî’nin eserini, *el-Mu’tenif fi tekmileti’l-Muhtelif ve’l-mu’telif* adıyla genişletmiştir. Hatîb bu eseri dışında, aynı adı taşıyan farklı râvileri tanıtmak üzere *el-Muttefik ve’l-mufterik* adıyla bir başka rical çalışması daha yapmıştır.⁷²

İsminlerin okunuşu ile ilgili problemleri ele alan bir diğeri saha olarak müştebih konusunda da yedi hâfız döneminde telifatın başladığı görülmektedir. Müştebih konusunda kaleme alınan ilk eserlerden biri Abdülğani el-Ezdî’nin *Müştebihu’n-nisbe*’sidir.⁷³ Hatîb el-Bağdâdî’nin *Telhisu’l-müteşâbih*’i ise konuya dair yazılmış en güzel eserlerden biri olarak vâfedilmiştir.⁷⁴ Hatîb ayrıca, birbiriyle karıştırılan râviler hakkında *Gunyetü’l-mültemis* adlı eserini kaleme almıştır.⁷⁵

İsnad konusunda bu dönemde Hatîb el-Bağdâdî’nin literatüre kazandırdığı “sâbık ve lâhık” istilâhı ile karşılaşmaktayız. İlk defa Hatîb tarafından kullanılan bu terim, aynı tabakadan olmadıkları halde aynı kişiden hadis nakleden, vefat tarihleri arasında en az altmış yıllık bir zaman farkı olan iki râvi anlamında kullanılmıştır. Hatîb el-Bağdâdî bu istilâhı hadis ilimlerine kazandırdığı gibi, bu konuda *es-Sâbık ve’l-lâhık* adıyla müstakil bir eser de kaleme almıştır.⁷⁶

⁶⁹ İbn Nukta, *İkmâlu’l-İkmâl*, I, 96; Sehavi, *Fethu’l-muğis*, IV, 229.

⁷⁰ Kemal Sandıkçı, “Mü’telif ve muhtelif”, *DİA*, XXXII, 191.

⁷¹ Eser Muvaffak b. Abdullah tarafından neşredilmiştir: Beyrut 1406/1986.

⁷² *el-Mü’tenif* bazı yerlerde *el-Mu’telif* bazı yerlerde *Zeylu’l-Mu’telif* şeklinde zikredilmiştir. Berlin Kütüphanesinde (nr. 10157) yazma nüshası mevcuttur. Bk. Kettânî, *Hadis Literatürü* (terc. Yusuf Özbek), İstanbul, 1994, s. 239 (Mütercimnin notu). *el-Muttefik* ise Muhammed Sâdık Aydın tarafından (Dimaşk, 1417/1997) neşredilmiştir.

⁷³ *Müştebih*, yine müellife ait *el-Mu’telif* ile birlikte Muhammed el-Caferî ez-Zeynî’nin tahkiki ile (Alahâbâd, 1327) basılmıştır.

⁷⁴ Kemal Sandıkçı-Ayhan Tekineş, “Müştebih”, *DİA*, XXXII, 170-171. *Telhis*, Sükeyne eş-Şihâbî tarafından (Dimaşk, 1405/1985) yayınlanmıştır.

⁷⁵ Nazar Muhammed Faryâbî’nin (Kuveyt 1413/1992) ve Yahya b. Abdullah el-Bekrî’nin (Riyad, 1422/2001) tahkiki ile yayınlanmıştır.

⁷⁶ Kemal Sandıkçı, “Sâbık ve lâhık”, *DİA*, XXXV, 337. Eser Muhammed Matar ez-Zehrânî’nin tahkiki ile (Riyad, 1421/2000) yayınlanmıştır.

Yedi hâfız dönemi zayıf râviler ile ilgili eserler konusunda, ayrıntılı ve sistematik eserlerin kaleme alındığı Ukaylı, İbn Adî gibi ilim adamları ile ansiklopedik özelliklerde eserlerin telif edildiği İbnu'l-Cevzî ve sonrası dönemlerin ortasında, ara çalışmaların yapıldığı bir dönemdir. Yedi hâfızdan Dârekutnî, Hâkim ve Ebû Nu'aym birer duafa eseri kaleme almışlardır. Ancak bu eserler küçük hacimli olup duafa literatürüne katkıları mütevazı düzeyde addedilmiştir.⁷⁷ Ancak sonraki yüzyıllarda kaleme alınan *Mîzanu'l-i'tidal*, *Lisanu'l-Mizan* ve *Tehzibu'l-Kemal* gibi eserlerde özellikle Dârekutnî'nin rical değerlendirmelerine sıkça atıfta bulunulmuştur. Zira *ed-Duafâ*, Dârekutnî'nin rical değerlendirmelerini içeren yegâne eseri değildir. Müellif, *İlel* ve *Sünen* adlı eserlerinde sık sık rical değerlendirmelerine yer vermiştir.⁷⁸

Yedi hâfızdan Mısırlı Abdülğani el-Ezdi'nin, hadislerin senet ve metinlerinde yer alan müphem kişiler hakkında kaleme aldığı *Kitabu'l-ğavâmir ve'l-mübhemât* adlı eseri bu sahada yazılan ilk eserdir.⁷⁹ Daha sonra Hatib el-Bağdâdî tarafından da bu konuda *el-Esmau'l-mübhem* adlı eser kaleme alınmıştır.⁸⁰

Yedi hâfız döneminin rical çalışmaları arasında dikkat çekici ve sonraki çalışmalara kaynaklık eden bir diğer alan, sahabe tabakası ile ilgili eserlerdir. Hâkim en-Nisâbûrî, sahabe bilgisine usûl konuları arasında ilk defa yer veren müelliftir. Ebû Nu'aym el-İsfahânî'nin *Ma'rifetu's-sahâbe* adlı eseri ise, türün günümüze kadar ulaşan en hacimli eseri olarak tanımlanmış, kendisinden sonra kaleme alınan sahabe tabakatına kaynaklık etmiştir.⁸¹ Keza İbn Abdülber'in *el-İstîâb fi ma'rifeti'l-ashab* adlı eseri de bu dönemde kaleme alınmış bir sahabe tabakatıdır.

Ebû Nu'aym'ın zâhid ve sûfîlerin biyografilerini anlatmak üzere kaleme aldığı *Hilyetu'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ* adlı eseri, müellifin sûfî kimliğini yansıtan bir rical çalışması olmakla birlikte, onun diğer sûfîlerden farklı bir yönünü de ortaya koyar. Sözelimi Sülemî (ö. 412/1021) başta olmak üzere birçok sûfî tabakatı müellifi, sûfîlerin biyografilerine İbrahim Edhem ile başlarken Ebû Nu'aym, sahabe ile başlamaktadır. Bu durum onun sûfî ve hadisçi kimliğini mezcetmiş olması ile açıklanabilir. Şu var ki eseri, zayıf ve mevzu haberler

⁷⁷ Bu hususta bk. M. Macit Karagözoğlu, *Zayıf Râviler Duafâ Literatürü ve Zayıf Rivayetler*, İstanbul, 2014, s. 143-160.

⁷⁸ Dârekutnî, *ed-Duafâ ve'l-metrûkûn*, (thk. Abdurrahim Muhammed el-Kaşkari), Medine, 1403, s. 248, (Naşirin mukaddimesi).

⁷⁹ Bu hususta bk. Ömer Boynukalın, *Hâfız Abdülğani el-Ezdi'nin el-Ğavâmir ve'l-mübhemât adlı eseri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul, 1991. Eser ayrıca Hamza Ebu'l-Feth b. Huseyn tarafından da neşredilmiştir (Cidde, 1421/2000).

⁸⁰ Emin Aşıkutlu, "Mübhem", *DİA*, XXXI, 436-437. Hatib'in eseri İzzeddin Ali Seyyid tarafından neşredilmiştir (Kahire, 1405/1984).

⁸¹ Mehmet Efendioğlu, "Ma'rifetu's-sahâbe", *DİA*, XXVIII, 60-61.

ihativa etmesi nedeniyle tenkit edilmekten kurtulamamıştır. Buna rağmen yazıldığı dönemde dört yüz dinara alıcı bulmuş, benzersiz bir kitap olarak övülmüştür.⁸²

e) Şehir tarihleri telifi

İslami literatürde şehir tarihi eserleri oldukça erken bir dönemde kaleme alınmaya başlamış olup Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) *Fezâilu Mekke* adlı eseri dikkate alınacak olursa henüz tâbiün döneminde bu alanda bir telif geleneğinin başladığı söylenebilir. Daha sonrasında Abdülmelik b. Habib es-Sülemî'nin (ö. 238/852) *Târihu'l-Endülüüs*, el-Ezrakî'nin (ö. 250/864) *Ahbâru Mekke*; İbn Şebbe'nin (ö. 262/875) *Târihu'l-Medineti'l-Münevvere* adlı eserlerini ilk şehir tarihleri arasında görmekteyiz.⁸³ Vasıt'lı hadisçi, Bahşel lakaplı Eslem b. Sehl'in (ö. 292/904) *Târihu Vâsıt* adlı eseri ile Vasıt şehrine gelen sahabeden başlamak üzere şehrin âlimlerinin biyografilerine de yer verilmeye başlanmıştır.⁸⁴ Bu yöntemle yazılan başlıca şehir tarihi kitapları arasında ise Hâkim'in *Târihu Nisâbüs*, Ebû Nu'aym'ın *Târihu Isbahan* ve Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târihu Bağdâd* adlı eserleri meşhurdur. Dolayısıyla yedi hâfızdan üçünün şehir tarihi çalışması yaptığını ifade edebiliriz. Hicri üçüncü asırda başlayan biyografi ile şehir tarihi yazma usulü adeta bu üç müellifle güç kazanmıştır.

f) Tasnif sürecinin devamı

Hakikatte hicri üçüncü asır tasnifin altın çağı addedilen ve en mükemmel musan nef eserlerin kaleme alındığı bir dönemdi. Ancak hicri dördüncü ve beşinci yüzyıllar da her ne kadar tasnif devri eserleri üzerine çalışmaların başladığı bir zaman dilimi olarak karşımıza çıksa da aynı zamanda son dönem rivayet asrı olarak da tanımlanabilir. Bu durumda yedi hâfızın, rivayet asrının son mümessilleri oldukları ifade edilebilir. Zira bir yandan kendilerine kadar varan senetlerle nakletmeye devam etmekte, bir yandan da tasnif dönemini değerlendirmeye yönelik çalışmalara imza atmaktaydılar.

Dârekutnî'nin fikhî hadislerin muhtelif rivayetlerini toplayan *es-Sünen*'i, Hâkim'in *Sahîhayn* üzerine yazdığı *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn* ve Hz. Peygamber ve aile fertleri ile ilgili hadisleri topladığı *el-İklil*, Ebû Nu'aym'ın cennet hayatıyla ilgili hadisleri topladığı *Sıfatu'l-cenne*, Hz. Peygamber'in tıbbına dair hadislerden meydana getirdiği *Kitabu Tıbbu'n-nebi*, Resulullah'ın duaları hakkında *Câmi'u ed'iyeti'n-nebi*, İbn Abdülber'in ilmin fazileti, eğitim ve öğretim

⁸² Osman Türer, "Hilyetü'l-evliya", *DİA*, XVIII, 51-52.

⁸³ İlk şehir tarihi eserleri hakkında bk. Mustafa Fayda, "İslam Dünyasında İlk Şehir Tarihleri ve İbn Şebbe'nin Medine-i Münevvere Tarihi" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XXVIII, Ankara 1986, sa. 167-180.

⁸⁴ Ekrem Ziya Umerî, *Buhûs fi târihi's-sünneti'l-müşerrefe*, Beyrut, ts., s. 199.

hayatında dikkat edilmesi gereken ilkeler ile ilgili merfû, mevkuf ve maktu hadislerden meydana gelen *Câmi'ü beyâni'l-ilm* adlı eserleri bu dönemin musannefati arasındadır.

es-Sünenü'l-kübrâ, Ma'rifetu's-sünen ve'l-âsâr, Fezâilu'l-evkât, el-Âdâb, ed-Da'avât adlı eserleri ile Beyhakî, hem tasnif döneminin hem de derlemecilik döneminin özelliklerini taşıyan hicrî beşinci asrın en önemli temsilcisi durumdadır. Beşinci asırda hadis yolculuklarına çıkan ender hadisçilerden biridir. Belki de bu nedenle Beyhakî'nin eserlerinde seleflerinin eserlerinde olmayan çok sayıda rivayet bulunmaktadır.⁸⁵

Bu dönemde tasnif hız kaybetmeye başlamış olmakla birlikte, erken dönemlerde ortaya çıktığı bilinen fevâid türünde eser verme hız kazanmış gözükmektedir. Bir muhaddisin garib ya da nadir rivayetlerini bir araya getiren fevâid alanında Darekutnî'ye ait on altı fevâid eserinden söz edilmektedir. el-Ezdi ve Hâkim de fevâid eserleri kaleme aldıkları gibi Hatîb el-Bağdâdî'nin de *el-Fevâidu'l-müntehabe* adında bir fevâid çalışması mevcuttur.⁸⁶

Hicri dört ve beşinci yüzyıllara, yeni hadis kaynaklarının telifi açısından bakıldığında, hicri üçüncü asır kadar mümbit olduğu söylenemese de, özellikle belli konularda hadislerin cem edildiği eserlerin telifi bakımından bu dönemin zenginlik ve çeşitlilik gösterdiği ifade edilebilir. Yedi hâfiz dışında bu dönemde yaşayan Taberânî, İbn Hibbân, İbn Huzeyme'nin eserleri dönemin başlıca hadis kaynaklarıdır. Ancak bu isimler rivayet asrına yedi hâfizdan bir kuşak daha yakındır. Dolayısıyla her bir hadisin tek tek isnadıyla nakledildiği musanneflerin telifi yavaş yavaş azalmakla beraber henüz sona ermemiştir. Bu bağlamda yedi hâfiz, rivayet asrının son temsilcileri olarak kabul edilebilir.

g) İkmal ve tenkid çalışmaları

Yedi hâfizdan biri ve diğer altı hâfızın hocası konumunda olan, bulunduğu asra damgasını vuran Dârekutnî'nin özellikle *Sahîhayn* üzerine birçok çalışması olduğu dikkat çeker. *Sahîhayn*'da olması gerektiği halde yer almayan hadisleri topladığı *el-İlzâmât* ve *Sahîhayn*'da yer alan iki yüz on sekiz hadisi isnad bakımından tenkid ettiği *et-Tettebbu'* adlı eserleri *Sahîhayn* üzerine yapılmış tenkidî çalışmalardır.

Dârekutnî'nin *Sahîhayn* ricaline dair dört eser kaleme aldığı görülür. Bunlardan biri Ricâlu Buhârî ve Müslim, diğeri Zikru esmâi't-tâbiin ve men ba'dehum mimmen sahat rivayetuhu 'inde'l-Buhârî ve Müslim, bir diğeri ise Esmâu's-sahâbeti'lleti ittefeka fiha'l-Buhârî ve Müslim ve ma'nferede bihi küllün minh adlı çalışmalardır.⁸⁷ Bu eserlerin biri *Sahîhayn*'ın sahabi râvilerini, diğeri

⁸⁵ Bk. Veli Atmaca, s. 172.

⁸⁶ *el-Fevâidu'l-muntehabe*, Suûd b. 'Iyd b. Umeyr tarafından neşredilmiştir. (Medine, 1422/2002).

⁸⁷ Bu eserler hakkında bk. Fuat Sezgin, *Tarihu't-turâsi'l-arabi, Ulûmu'l-kur'an ve'l-hadis*, I, 422. Bu eserlerden *Ricâlu Buhârî ve Müslim*, Haydarâbâd Âsafiyeye Kütüphanesinde (Rical 172); *Esmâu's-*

tâbiûn ve sonrası râvilerini ihtiva ederken, bir diğeri de *Sahîhayn*'in tüm râvileri hakkındadır. Bu durumda Ricalu Buhârî ve Müslim adlı eserin, diğeri iki eseri kapsadığı söylenebilir. Dârekutnî'nin *Sahîhayn* ricali ile ilgili kaleme aldığı dördüncü çalışma *Zikru kavmin ma ahrace lehumu'l-Buhârî ve Müslim fi Sahîhayhimâ ve da'afahumu'n-Nesâi fi Kitâbi'd-Duafâ* başlığını taşır. Bu çalışmada Nesâi'nin Duafâ adlı eserinde zayıf kabul ettiği *Sahîhayn* râvilerini zikretmiştir. Bu yönüyle cerh ve ta'dil konusunda dikkat çekici bir çalışma olduğu söylenebilir. Talebelerinden Ebû Abdullah b. Bukeyr'in kendisine sorduğu sorulardan meydana getirmiş olduğu dört varaklık bu küçük hacimli çalışmada Dârekutnî, Nesâi'nin zayıf addettiği *Sahîhayn* râvilerinin çoğu hakkında sika hükmünü vermiştir. Bu yönüyle bu risalenin *Sahîhayn*'ı savunan bir çalışma olduğu söylenebilir.⁸⁸ Öte yandan, *Sahîhayn* ricalini bir arada tanıtmak üzere eser yazan ilk müellifin de Dârekutnî olduğu söylenmiştir.⁸⁹

Bu dönemde *Sahîhayn* üzerine yapılan bir diğeri çalışma, Hâkim'in hadis edebiyatına kazandırdığı en meşhur eseri *el-Müstedrek*'tir. Hâkim, bu eseri kendi asrında, çok sayıda hadisi zayıf ya da asılsız kabul eden bid'atçı bir takım kimselere cevap amacıyla kaleme aldığını ifade etmiştir. Eserinde *Sahîhayn* müelliflerinin şartlarına uygun olduğu halde *Sahîhayn*'da yer almamış hadisleri toplamayı hedeflemiştir. Şu var ki *Sahîh* hadisin tespiti konusundaki delilsiz iddialara cevap amacıyla yazdığı bu eserinde müellif, mütesahil kabul edilerek eleştirilmiştir.⁹⁰ Müellif ayrıca *Müstedrek*'i ve *Sahîhayn*'ı tanıtmak üzere *el-Medhal ila ma'rifeti's-Sahîhayn* adlı bir eser daha kaleme almıştır.

Gerek Dârekutnî'nin *el-İlzâmat*'ı gerek Hâkim'in *Müstedrek*'i, *Sahîhayn* üzerine birer ikmal çalışması mahiyetindedir.

Bu dönemde yedi hâfızın, *Muvatta* üzerine de bir takım çalışmalar yaptıkları görülür. Dârekutnî'nin *Muvatta* üzerine yapılmış bir metin tenkidi çalışması addedilebilecek *Ehâdisu'l-Muvatta ve't-tifâku'r-ruvât an Malik ve'htilafuhum ziyadeten ve naksan* adlı eseri, *Muvatta*'da yer alan hadislerin metinleri

sahâbe Kâhire'de (Genel: 108, 8/18) mevcuttur. *Zikru esmâi't-tâbiîn* ise Bûrân ed-Denâvi ve Kemal Yusuf el-Hût tarafından (Beyrut, 1406/1985) yayınlanmıştır.

⁸⁸ Dârekutnî'nin bu risalesi Topkapı sarayı III. Ahmed Kütüphanesinde Nu: 624/21 (253A-254B)'de kayıtlıdır. bk. Fuat Sezgin, *Tarihu't-turâsi'l-arabi, Ulûmu'l-kur'an ve'l-hadis*, I, 422. Söz konusu risale Ali Hasen Ali Abdülhamid tarafından *Suâlâtü Ebî Abdillâh b. Bukeyr ve gayrihi li'd-Dârekutnî* adıyla yayınlanmıştır, (Amman, 1408/1988). Ayrıca bk. Ruhaylî, *Dârekutnî*, s. 157, 200.

⁸⁹ Ekrem Ziya el-Umerî, *Buhûs fi târihi's-sünne*, s. 125.

⁹⁰ Hâkim'in *el-Müstedrek*'i ile ilgili olarak bk. İbrahim Tozlu, *Hadis Edebiyatında Müstedreklerin Yeri ve el Hâkim'in el-Müstedrek'i*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), Bursa, 1994; Osman Güner, "Hâkim en-Nisâbüri ve Müstedrek Üzerine (Genel Bir Değerlendirme)", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sa: 10, Samsun 1998, s. 141-158; İbrâhim Hatiboğlu, "Müstedrek", *DİA*, XXXII, 133-134; İbrahim Hatiboğlu, "el-Müstedrek", *DİA*, XXXII, 134-135.

arasındaki farklılıklarını râvilerini de belirtmek suretiyle inceleyen bir çalışmadır. Günümüze ulaştığı bilinmemekle beraber Dârekutnî'ye atfedilen *Garâibu Mâlik* adlı eserin ise İmâm Mâlik'ten nakledildiği halde *Muvatta'*da yer almayan hadislerden meydana geldiği ifade edilmiştir. Ancak yedi hâfızdan *Muvatta'* üzerine yaptığı çalışmalarıyla bilinen asıl isim kuşkusuz ki İbn Abdülber'dir. *Muvatta'*da yer alan merfu hadisleri râvi esaslı bir tertiple şerh ettiği *et-Temhîd*, *Muvatta'*nın mevkuf ve maktu haberlerini şerh ettiği *el-İstizkâr*, İmâm Malik'in, *Muvatta'*ının Yahya b. Yahya nüshasında yer almayan rivayetlerini cem' ettiği *ez-Ziyâdât* adlı eserleri hadis edebiyatında önemli bir yere sahiptir.

Sonuç ve Değerlendirme

İbnu's-Salâh ve sonrası hadis usûlü eserlerinde tevârihu'r-ruvat bilgisi kapsamında bir nevi hadis tarihi çalışmalarının çekirdeğini oluşturacak bir kronoloji sunulmuştur. Usûl müellifleri, tevârihu'r-ruvat bilgisini dönemlere ayırmak suretiyle tespit etmişler, bu sınıflandırmada dördüncü evrede *Kütüb-i hamse* ya da *Kütüb-i sitte* müelliflerine yer vermiş, hemen onu izleyen beşinci evrede ise yedi hâfızdan söz etmişlerdir. Böylece hadis tarihinin altın çağı addedilen *Kütüb-i sitte* dönemini izleyen bir buçuk asırlık zaman dilimi "yedi hâfız" devri adıyla "altı imam" devrini izleyen süreç olmaktadır. Bu dönem, hadis ilminin altın çağını yaşamasının akabinde hadis ilminde yaşanan gelişmeleri izleyebilmek bakımından önem arz etmektedir.

"Yedi hâfız" olarak adlandırılan hadisçiler Dârekutnî, Hâkim en-Nîsâbü'rî, Abdülğani el-Ezdî, Ebû Nu'aym el-İsfahânî, İbn Abdülber, Beyhakî ve Hatîb el-Bağdâdî'dir. Adı geçen yedi hâfızın yaşadıkları coğrafya dikkate alınacak olursa Nîsâbur'dan Kurtuba'ya uzanan bir coğrafyaya yayılmış oldukları, buna karşın aralarında hoca-talebe münasebeti bulunduğu görülür. Hepsinin hocası Dârekutnî'dir ve hadisçiler bu asra Dârekutnî asrı adını da vermişlerdir. Bu itibarla, *Kütüb-i sitte* imamaları Buhârî ekolü adlandırılabilir gibi, yedi hâfız da Dârekutnî ekolü olarak adlandırılabilir. Yedi hâfızın en geç vefat edeni Hatîb el-Bağdâdî'dir ve yine hadisçiler Hatîb el-Bağdâdî ile hadis tedvininin tamamlandığını, Hatîb'in hadis hâfızlarının sonuncusu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Tüm bu değerlendirmeler, Dârekutnî ile başlayıp Hatîb ile biten dönemin hadis tarihinde müstakil bir devir olarak kabul edilmesine imkân sağlamaktadır.

Hicri dördüncü ve beşinci asırda başka birçok hadisçi hatta hadis hâfızı yaşamış olmasına rağmen İbnu's-Salâh ve sonrası usûlcüler en çok yedi hâfızın eserlerinden ve değerlendirmelerinden istifade etmişlerdir. Zira yedi hâfızın her biri, görüş ve uygulamaları ölçü kabul edilen, sadece rivayetle değil dirayetle de meşgul olmuş hâfızlardı.

Mütekaddimûn dönemi temel hadis usulü eserleri bu dönemde kaleme alındığı gibi mu'telif ve muhtelif, sâbık ve lâhık ile müphem râviler konularında ilk eserler bu dönemde verilmiştir. Yine bu dönemde hadislerin tek tek isnadıyla rivayet edildiği birçok yeni musannef eser telif edilmiştir.

Siyasî ve fikrî çatışmalar bakımından bir hayli hareketli olan bu zaman diliminde siyasî karışıklıklar ilmî hayata ciddi bir zarar vermemiş, hadisçiler siyasî ve mezhepsel bir takım sebeplerle bazı sıkıntılar yaşamış olsa da yine de hareketli ve verimli bir ilmî faaliyet sahası oluşturabilmişlerdir. Özellikle mezhepsel çatışmalar itikâdî konularda hadis eserleri telifine hız kazandırmış gözükmektedir. Ehl-i rey ve ehl-i hadis alanındaki mücadelede hadisçiler, hadis ile fikhî birleştirmenin önemine vurgu yapan, fikhî hadislerdeki dayanaklarını ortaya çıkarmaya yönelik çalışmalarla ehl-i hadise güç kazandırmışlardır. Yedi hâfız bu çerçevede değerlendirildiğinde, İbn Abdülber hariç, her birinin Şâfiî oldukları, itikâdî konularda Dârekutnî'nin selef akidesini benimsemesi haricinde, Eş'arî mezhebini benimsedikleri söylenebilir. Belki de bu durum, sonraki yüzyıllarda da hadis usulünün hep Şâfiî ulema eliyle güçlenmesine zemin hazırlamıştır.

Yedi hâfız dönemi hadis tarihinde mütekaddimûn dönemidir. İsnatla rivayet, tedvin amaçlı rihlenin devam etmesi yönüyle ilk üç asra benzemektedir. Ancak hadis usulüne ve ıstılahlarına dair yeni telifler, önceki dönemlere yönelik tenkid çalışmaları bakımından da sonraki yüzyıllara yaklaşmaktadır. Zira bu dönemde özellikle *Sahîhayn* üzerine ikmal ve tenkid çalışmaları da ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu itibarla bu dönem, tasnif dönemi ile hadis usulünün kemal bulduğu dönem arasında mümbit bir geçiş dönemidir.

Tespit ettiğimiz tüm bu özellikleri sebebiyle hicrî dördüncü ve beşinci asırlar, hadis tarihi ve edebiyatı çalışmalarında, “yedi hâfız dönemi” olarak adlandırılmak suretiyle ele alındığında, gerek bu asır gerekse sonraki asırlar daha net anlaşılıp değerlendirilebilecektir.

“Hadis Tarihindeki Anlamı ve Kullanımı Bakımından Yedi Hâfız Kavramı ve Dönemi”

Özet: İbnu's-Salâh, sahâbeden kendi dönemine kadar hadis râvilerini beş tabakaya ayırmıştır. Hicri dörd ve beşinci yüzyıllara tekabül eden beşinci tabakada ise yedi hâfızın varlığından söz etmiştir. İbnu's-Salâh'a göre bu yedi hâfız, en iyi eserlere sahip olan, kendilerinden çokça istifade edilen kişilerdir. İbnu's-Salâh'ın bu yaklaşımı sonraki hadis usulü yazarlarının da benimsenmiştir. Çağımız hadis tarihi müellifi İzmirli İsmail Hakkı ise hadis tarihini dönemlere ayırdığında, bu yedi hâfızın yaşadığı çağdan “yedi hâfız devri” olarak söz etmiştir. Nitekim bu yedi hâfızın eserleri arasında hadis edebiyatının ilkleri olan birçok tür bulunduğu gibi, sonraki yüzyıllarda hadis alanında kaleme alınan eserlerde bu kişilere çokça atıfta bulunduğu dikkat çeker. Dolayısıyla yedi hâfız kavramının, aynı altı imam kavramı gibi bir döneme adını verecek nitelikte olduğu, hadis tarihi çalışmalarında böyle bir isimlendirme ile dörd ve beşinci asırlardan bahsetmenin dönemi daha iyi anlamaya imkân vereceği söylenebilir.

Atıf: Ayşe Esra Şahyar, “Hadis Tarihindeki Anlamı ve Kullanımı Bakımından Yedi Hâfız Kavramı ve Dönemi”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XI/1, 2013, pp. 27-51.

Anahtar kelimeler: Hadis tarihi, hadis edebiyatı, yedi Hâfız, tevârihu'r-ruvât, Darekutnî, Hâkim en-Nisâbüri, el-Ezdi, Ebû Nu'aym, Beyhâkî, Hatib el-Bağdâdî, İbn Abdülber.